

EREKCJA PARAFII W NABROŻU I JEJ LOSY W XV WIEKU

Kazimierz Wielki po zajęciu Rusi Czerwonej poczynił pierwsze kroki dla ugruntowania na tych terenach katolicyzmu, wprowadzając tam łacińską hierarchię kościelną¹, jednak utworzone tam wówczas biskupstwa istniały właściwie jedynie formalnie. Łacińskie biskupstwo chełmskie, które obejmowało ziemie chełmską i bełską — tereny znajdujące się wówczas pod władzą Jerzego Narymuntowicza — nie przejawiało zgoła żadnej działalności. Inocenty VI powołał na nie 20 maja 1359 r. franciszkanina Tomasza, syna Ninogniewa z Sienna². Tomasz sprawował funkcję biskupa pomocniczego w diecezji krakowskiej³ i można wątpić, czy kiedykolwiek w ogóle był na terenie nominalnie podległego mu obszaru. Wydaje się też, że na obszarze diecezji chełmskiej nie było wówczas żadnego kościoła katolickiego, czy nawet kaplicy. Z pewnością jednak już w 1367 r. (lub nieco później) w Bełzie założyli swój klasztor Dominikanie⁴. Być może, że fakt ten zwrócił baczniejszą uwagę papiestwa na Ruś Czerwoną, Grzegorz IX już w 1372 r. interesował się katedrami biskupimi w Haliczu, Przemyślu, Włodzimierzu i Chełmie⁵ i polecił usunąć stamtąd biskupów prawosławnych⁶. Wprawdzie rozporządzenie to pozostało martwą literą, lecz doprowadziło do wzmoczenia działalności misji franciszkańskich⁷ i dominikańskich⁸. Ukoronowaniem działalności Kościoła na tych obszarach była w 1375 r. bulla *Debitum pastoralis officii*, erygująca metropolię w Haliczu z podlegającymi jej biskupstwami,

¹ W. Abraham, *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi*, t. I, Lwów 1904 s. 238—243.

² *Tamże*, s. 243.

³ *Tamże*, s. 243—245.

⁴ J. Fijałek, *Dwaj dominikanie krakowscy: Jan Biskupiec i Jan Falkenberg*, Lwów 1925 s. 1—2; J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII—XIV w.*, Lublin 1956 s. 316, przyjmuje, że klasztor ten powstał najprawdopodobniej w latach 1378—1386.

⁵ Akty historyczne odnoszące się do Rosji (*Historica Russiae Monumenta*), t. I, Sanktpetersburg 1841 nr 117.

⁶ *Tamże*, t. I nr 118.

⁷ *Magyar diplomacziak emlékek az Anjou-Korból (Monumenta Hungariae Historica)*, t. III, Budapest 1876 nr 50.

⁸ W. Abraham, *dz. cyt.*, t. I s. 294.

w Przemyślu, Włodzimerzu i Chełmie⁹. Bulla ta pozostała w dużej mierze nie wykonana; nie jest jednak wykluczone, że w chwili jej ogłoszenia istniał już kościół w Lubaczowie, należącym wówczas — jak to przypuszcza ks. Sarna — do diecezji przemyskiej¹⁰.

Stan taki utrzymał się najpewniej do 1377 r., kiedy to w wyniku akcji zbrojnej węgiersko-polskiej zajęto posiadłości Jerzego Narymuntowicza i wcielono je do Rusi Czerwonej¹¹. Można sądzić, że w tym roku wybudowano dla potrzeb kasztelana i załogi wojskowej dla potrzeb kościół na zamku bełskim — być może ten sam, który wspomniany jest w 1456 r. jako kościół pod wezwaniem św. Katarzyny¹². Możliwe jest również, że powstały wówczas kaplice w Chełmie, Horodle czy Sokalu, a więc w ośrodkach, w których zapewne stacjonowały załogi wojskowe. Są to jednak przypuszczenia, którym brak pokrycia w zachowanych źródłach.

Nie ulega jednak wątpliwości, że pierwszym łacińskim ośrodkiem kościelnym na terenie diecezji chełmskiej był nie Chełm, ale Bełz, który w 1377 r. otrzymał miejskie prawo magdeburskie od Władysława Opolczyka¹³. Wprawdzie dokument lokacyjny nic o kościele nie wspomina, jest jednakże bardzo prawdopodobne, że wkrótce po lokacji, niezależnie od funkcjonującego już zapewne kościoła zamkowego, powstał tam kościół parafialny, którego istnienie potwierdzone jest źródłowo w 1403 r.¹⁴

Ruś Czerwona została ostatecznie włączona do Korony przez królową Jadwigę w r. 1387, a w 1388 r. para królewska nadała ziemię bełską dawnemu pretendentowi do tronu polskiego, księciu zachodniomazowieckiemu Siemowitowi IV¹⁵. Te zmiany terytorialne i, w ich następstwie, intensywny napływ na obszar diecezji chełmskiej szlachty polskiej, pochodzącej przeważnie z Małopolski (ziemia chełmska) i z Mazowsza (ziemia bełska) spowodowały nagły wzrost ilości katolików i sprawiły, że szybki rozwój łacińskiej organizacji kościelnej stał się palącą koniecznością.

Na pierwszy plan wysunęła się tu ziemia bełska. Siemowit IV dokumentem wystawionym w Bełzie 2 lutego 1394 r. zamienił znajdującą się w Grabowcu cerkiew schizmatyczną na kościół katolicki i utworzył tam parafię, przyłączając do niej wsie: Miączyn,

⁹ Tamże, s. 296—298; P. Bober, *Uwagi krytyczne w związku z pracą Jakuba Sawickiego, Concilia Poloniae, Źródła i Studia Krytyczne. IV. Najdawniejsze statuty synodalne diecezji chełmskiej z XV w.*, PS R. II, 1949 z. 2 s. 178.

¹⁰ W. Sarna, *Biskupi przemyscy obrz. łac.*, Cz. I, Przemyśl 1903 s. 22.

¹¹ Por. *Kronika Jana z Czarnkowa* w: MPH t. II s. 678—679.

¹² L. Biernkowski, *Działalność organizacyjna biskupa Jana Biskupa w diecezji chełmskiej (1417—1452)*, RH t. VII, 1938 z. 2 s. 224.

¹³ ZDM cz. IV nr 1034.

¹⁴ ZDM cz. V nr 1164.

¹⁵ Por. Długosz, *Opera* t. XII s. 477.

Świdniki, Ornatowice, Tuczapy, oba Horyszowy, Werbkowice, Malice, Gdeszyn, Hostynne, Skomorochy, Peresołowice, Koniuchy, Kottlice, Zawalów, Konopne, Koturów, Moniatyże, Cześniki, Łaziska, oba Brześcia, Szystowice, Rogów, Żurawłów i Konstanciną Dolinę (dziś Konstancynówka)¹⁶. Ta bardzo obszerna parafia, licząca 26 wsi, objęła swym zasięgiem cały ówczesny powiat grabowiecki. Wymienienie w dokumencie wsi, należących do parafii, pozwala nam określić dokładnie jej granice, zwłaszcza szczególnie interesującą nas granicę południową. Powstaje jednak zagadnienie, do jakiej parafii należały wówczas miejscowości leżące na południe od parafii grabowieckiej, które pod względem administracyjnym należały do powiatu bełskiego.

Utworzenie parafii obejmującej cały powiat, wskazuje na to, że książę przede wszystkim dążył do zakładania kościołów parafialnych w stolicach powiatów. Jest to również pośrednią wskazówką, że parafia w Bełzie musiała wówczas już istnieć — trudno bowiem przypuścić, by książę zakładał kościół parafialny w stolicy jednego z powiatów, gdyby nie posiadała go jeszcze stolica całego księstwa. Można więc sądzić, że pleban bełski obejmował początkowo swą formalną jurysdykcją obszar księstwa (z wyjątkiem powiatu lubaczowskiego i buskiego oraz zaginionego później powiatu podhorajskiego, należących do diecezji przemyskiej, względnie archidiecezji lwowskiej). Tak więc zapewne parafia bełska obejmowała w pierwszych latach swojego istnienia, prócz powiatu bełskiego, także powiaty: sokalski, horodelski i łopatyński.

Był to obszar ogromny; odległość niektórych miejscowości od kościoła parafialnego sięgała kilkudziesięciu kilometrów. W tych warunkach nie mogło być mowy nie tylko o wypełnianiu przez wiernych i plebana podstawowych obowiązków religijnych, ale nawet o odwiedzeniu przez tego ostatniego wszystkich miejscowości należących do jego parafii. Nic więc dziwnego, że w bardzo krótkim czasie po przejściu księstwa bełskiego w ręce władcy zachodniego Mazowsza, powstały na tym obszarze liczne parafie, przeważnie z inicjatywy, obdzielanej tam szczerze ziemią, szlachty mazowieckiej. Kościół chętnie widział zakładanie nowych ośrodków parafialnych, nie przykładając specjalnej wagi do ich równomiernego rozmieszczenia w granicach księstwa. Dzięki temu jednak mamy wyraźną wskazówkę, pozwalającą nam śledzić proces kolonizacji mazowieckiej na tych terenach.

Pierwszym chronologicznie po Bełzie kościołem parafialnym na terenie powiatu bełskiego był kościół w Małoniżu, wybudowany i uposażony przez Andrzeja zwanego Morawa, dziedzica Małoniża i Jaśka dziedzica Domaniża. Fundacja ta została potwierdzona w 1397 r. przez Jana rektora kościoła w Szczebrzeszynie, jako wika-

¹⁶ ZDM cz. IV nr 1110.

riusza generalnego Stefana, drugiego z rzędu biskupa chełmskiego. Kościół ten był pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny i św. Apostołów Piotra i Pawła. Wprawdzie dokument założenia tego kościoła nie zachował się, ale wiemy o nim dzięki innemu dokumentowi z 13 stycznia 1406 r., w którym oficjał Stanisław, rektor kościoła św. Stanisława w Szczebrzeszynie rostrzygnął spór o uposażenie kościoła pomiędzy plebanem małoniskim a dziedzicami Małoniża i Domaniża¹⁷. Niestety, dokument nie mówi, które wsie zostały przyłączone do tej parafii. Na pewno należały do niej Małoniż i Domaniż — posiadłości fundatorów parafii. Najprawdopodobniej należał też do niej nie istniejący dziś Tarnków, pomiędzy Małoniżem a Pukarzowem, gdyż znajdujące się tam pola stanowiły uposażenie plebana małoniskiego. Nie jest wykluczone, że już wówczas należały do tej parafii wsie: Czartowczyk, Czartowiec, Grodysławice, Moratyn i Pukarów (stan ten mamy potwierdzony dla r. 1531¹⁸), jak również Zimno — wieś nie wymieniona wprawdzie w wykazie z 1531 r., ale wspomniana już w źródle z 1469 r.¹⁹

Można by zresztą sądzić, że nowoutworzona parafia w Małoniżu objęła wszystkie miejscowości północnej części parafii bełskiej aż po granice parafii grabowieckiej, z których to miejscowości było znacznie bliżej do Małoniża, niż do Bełża. Wydaje się jednak, iż tak nie było; obszar nowotworzonej parafii zależał od woli właścicieli poszczególnych wsi, którzy mogli swoje posiadłości przyłączyć albo do tej nowej parafii, albo też pozostawić je w dawnej. Wydaje się też, że parafie tworzone w dobrach książęcych nie obejmowały początkowo wsi szlacheckich i odwrotnie — parafie powstające we wsiach szlacheckich nie obejmowały posiadłości książęcych. Wymowny jest tu przykład należącego do księcia Poturzyna, który jeszcze w 1531 r. wchodził w skład parafii w książęcych (wówczas już królewskich) Tyszowcach²⁰, utworzonej przed 1424 r.²¹, mimo iż znacznie bliżej miał kościół parafialny w Nabrożu, przez który zresztą wiedzie najprostsza droga z Poturzyna do Tyszowiec. Jeszcze w pierwszej połowie XVI w. granice pomiędzy poszczególnymi parafiami przebiegały bardzo kapryśnie, pewne parafie miały swoje enklawy na obszarze innych, a przynależność niektórych miejscowości do odległej parafii, mimo iż znacznie bliżej miała ona inny kościół parafialny, nie była niczym nadzwyczajnym.

Następną z kolei parafią powstałą na terenie powiatu bełskiego była założona w 1403 r. parafia w Rzeplinie. Fundatorami kościoła byli: Prandota z Rzeplina, Paweł z Radzanowa chorąży płocki

¹⁷ ZDM cz. V nr 1187.

¹⁸ ZD t. XVIII cz. I s. 242.

¹⁹ AGZ t. VI s. 136—138.

²⁰ ZD t. XVIII cz. I s. 241.

²¹ ZDM cz. V nr 1351.

i starosta bełski, Benedykt z Przewodowa, Jan z Posadowa i Jan z Wasylowa²². Parafia ta objęła na pewno Rzeplin, Rokitno, Tarnoszyn, Ułhówek, Posadów, Przewodów i Wasylów, a być może początkowo także Radostów, gdyż jego dziedzic Paweł występuje w charakterze świadka dokumentu erekcyjnego.

Zapewne na początku XV, lub nawet przy końcu XIV w. powstały parafie w stolicach powiatów: Sokalu, Horodle, a może i Busku, niewątpliwie fundacji książęcej. Niestety dokumenty erekcyjne tych kościołów nie dochowały się, jednakże już w 1409 r. występuje rektor kościoła w Sokalu, Stanisław²³. Co do Horodła, to wprawdzie pierwsza wzmianka o istniejącym tam kościele parafialnym (a raczej o jego rektorze Mściszawie) pochodzi dopiero z 1424 r.²⁴, to jednak Horodło było tak znaczną i ważną wówczas miejscowością, posiadającą w dodatku klasztor Dominikanów ufundowany ok. 1411 r.²⁵, iż niepodobna przypuścić, by kościół parafialny powstał tam dopiero po zawarciu unii horodelskiej. Również nie jest znana data fundacji parafii w Woźuczynie, wiadomo jedynie, iż powstała ona przed 1409 r. W tym samym czasie, w okolicznościach bliżej nie znanych, ziemia bełska weszła na kilka czy kilkanaście lat w obręb diecezji włodzimierskiej. W roku 1409 parafię w Gródku erygował już biskup włodzimierski Grzegorz²⁶. Ten sam biskup 15 XI 1411 r. erygował parafię w Nabrożu²⁷.

Do jakiej parafii należał uprzednio Nabroż? Na pewno nie wchodził on w skład parafii grabowieckiej, gdyż jej granice znamy dokładnie z wspomnianego wyżej dokumentu uposażenia tej ostatniej. Mógł on należeć do parafii małoniskiej lub rzeplińskiej. Jednakże, biorąc pod uwagę, że olbrzymia większość wsi w ziemi bełskiej była początkowo własnością książęcą i dopiero Siemowit IV rozpoczął rozdawnictwo majątków na dużą skalę, zapewne Nabroż przeszedł w ręce prywatne dopiero na skutek nadania tego księcia. Jeśli tak było istotnie, wieś ta należała do 1411 r. zapewne do parafii bełskiej lub też tyszowieckiej²⁸.

²² ZDM cz. V nr 1164.

²³ ZDM cz. V nr 1223.

²⁴ ZDM cz. V nr 1351.

²⁵ J. Kłoczowski, *dz. cyt.*, s. 314.

²⁶ ZDM cz. V nr 1223; W. Abraham, *Buczkowski (de Butzkow) Grzegorz* w: PSB t. III s. 86—87, pisze, że biskup Grzegorz skorzystał z faktu, iż biskupstwo chełmskie było po śmierci biskupa Stefana w 1406 r. opróżnione. Należy jednak zwrócić uwagę, że istnieje dokument biskupa Stefana datowany „dominica infra octavas Epiphaniae Domini” (12 stycznia) 1416 r. (ZDM cz. V nr 1186). Datę tę, zarówno wydawca dokumentu, jak i L. Bieliński, *dz. cyt.*, s. 229, uważają za omyłkę kopisty i poprawiają ją na 10 stycznia 1406 r.

²⁷ ZDM cz. V nr 1240.

²⁸ Data założenia parafii w Tyszowcach nie jest niestety znana. Pierwsza wzmianka o rektorze tamtejszego kościoła Piotrze pochodzi dopiero z 1424 r. (ZDM cz. V nr 1351).

Fundatorem kościoła w Nabrożu był dziedzic Nabroża i Miętkiego Jan Szapnik²⁹ wraz ze swą żoną Agnieszką. Identyfikujemy go ze wspomnianym przez Długosza Janem Sumikiem z Nabroża, który walczył w bitwie pod Grunwaldem w szeregach gończej chorągwi królewskiej³⁰. Według Długosza miał on uprzednio przez szesnaście lat służyć u „cesarza tureckiego” i tam sprawować dowództwo³¹. Innych wiadomości o fundatorze kościoła nabroskiego niestety brak.

Nie wiadomo, jaki obszar objęła nowoerygowana parafia. Z całą pewnością należały do niej obie wsie fundatora, Nabroź i Miętkie. Najprawdopodobniej objęła ona też Kmiczyn i Dutrów; Mścisław i Dobiesław z Kmiczyna oraz Tomasz i Andrzej z Dutrowa byli obecni w Nabrożu podczas uroczystości poświęcenia kościoła i sporządzenia aktu fundacyjnego, co świadczy, że byli oni zainteresowani w wzniesieniu świątyni. Dodatkowo o objęciu granicami nowej parafii tych właśnie wsi może świadczyć fakt, że kościół zbudowano w Nabrożu, a nie w odleglejszym Miętkiem, co byłoby zapewne wygodniejsze dla fundatora, Szapnika bowiem, jak się wydaje, miał swą siedzibę w Miętkiem; gdyby bowiem mieszkał w Nabrożu, akt fundacyjny spisano by niewątpliwie w jego domu. Tymczasem został on sporządzony „in domo habitationis cuiusdam Rutheni dicti Hleuka”.

Siłą rzeczy parafia nabroska musiała też objąć tereny Mołożowa, położonego pomiędzy Nabrożem a Miętkiem; wydaje się jednak, że Mołożów nie należał do Szapnika, gdyż nie tytułował on się dziedzicem tej miejscowości. Rejestr poborowy z 1531 r. wymienia w parafii nabroskiej następujące wsie: Nabroź, Tuczapy, Szypice (dziś Starawieś), Wiszniów, Łykoszyn, Dutrów, Miętkie, Modryń, Mircze, Wasylów, Kryszyn i Mołożów³². Jest bardzo prawdopodobne, że wsie te należały do parafii nabroskiej już w chwili jej założenia.

Tak więc w 1411 r. parafia ta graniczyła od południa z parafią rzeplińską, od zachodu z parafią małoniską i prawdopodobnie tyszowiecką, od północnego zachodu z parafią grabowiecką i wreszcie od północy z parafią czerniczyńską w ziemi chełmskiej. Nato-

²⁹ Tak brzmi to nazwisko w tekście dokumentu; w rejestrze wydawca używa formy „Szapnik”.

³⁰ Długosz, *Opera* t. XIII s. 38. Mimo różnicy w nazwisku, która zapewne powstała na skutek pomyłki informatora Długosza, identyczność osoby nie może ulegać wątpliwości, gdyż nie ma innej wsi o nazwie „Nabroź”.

³¹ Listowa kwerenda wysłana w tej sprawie do Archiwum Państwowego w Istambule pozostała niestety bez odpowiedzi. Sam fakt służby chrześcijanina u sultana, aczkolwiek napewno rzadki, nie jest jednak niemożliwy. Można też sądzić, że Szapnik służył u jakiegoś pomniejszego władcy na Bliskim Wschodzie.

³² ZD t. XVIII cz. I s. 241—242.

miast granicę wschodnią trudno jest oznaczyć, bowiem na wschód od Nabroża aż do Bugu w pierwszej połowie XV w. nie powstała żadna parafia. Być może więc, że parafia nabroska graniczyła początkowo bezpośrednio z sokalską. Dopiero później powstała parafia w Uhrynowie, do której w 1531 r. należał Radostów³³, leżący zresztą znacznie bliżej Nabroża niż Uhrynowa. O przynależności położonego pomiędzy Radostowem i Uhrynowem Poturzyną do parafii tyszowieckiej wspomnieliśmy już uprzednio.

Fundacja kościoła w Nabrożu różni się od innych fundacji tego okresu w ziemi bełskiej tym, że podczas gdy w owych innych fundacjach założycielami parafii byli wspólnie właściciele okolicznych wsi, to kościół nabroski ufundowały i uposażyły tylko dwie osoby — Szapnik i jego żona.

Kościół nabroski i jego pleban otrzymali hojne uposażenie. Szapnik nadał kościołowi dziesięcinę snopową ze wszystkich swoich pól w Nabrożu i w Miętkiem oraz plac, na którym mogły się znaleźć pomieszczenia dla plebana, jednego lub dwóch wikariuszy i kleiryka³⁴, wraz z ogrodami. Plac ten, w środku którego został wzniesiony kościół, miał pół łana miary niemieckiej. Pleban otrzymał też karczmę z dwoma lub trzema zagrodnikami, przy czym Szapnik nie zastrzegł dla siebie żadnego z niej dochodu. Szapnik nadał też dla kościoła całą dolinę zwaną Szyn z wszystkimi stawkami, aż do pola Hyndki, w której to dolinie pleban mógł dla siebie i swoich podwładnych urządzić sadzawkę. Prócz tego pleban otrzymał przyległe do kościoła pole, zwane Ostrowem Wołkowskim.

Na obszarze Miętkiego Szapnik nadał niwę zwaną Kurozwłoki wraz z łąkami i bagnami oraz wszystkimi innymi pożytkami; granica jej biegła poczynając od drogi zwanej Kryszyńską przez środek błota, z którego spływały wody do potoku Diadyniec, do drogi prowadzącej z Mołożowa do Mircza i stanowiącej granicę pomiędzy Szypicami³⁵ a Miętkiem aż do prowadzącej z Szypic wielkiej drogi zwanej Solną Drogą.

Pleban otrzymał ponadto dziesiątą miarę zboża lub mąki z należącego do Szapnika młyna nad sadzawką Zminiec, dziesiątą rybę z każdego połowu w tejże sadzawce oraz prawo połowu tamże na potrzeby swego stołu. Połowu tego miało dokonywać dwóch rybaków przy pomocy sieci, nie zarzucając ich jednak więcej, niż sześć razy. Niezależnie od tego pleban otrzymał sadzawkę zwaną

³³ *Tamże*, s. 246.

³⁴ Zapewne pod nazwą „clericus” rozumiano kościelnego.

³⁵ Wydawca dokumentu podał nazwę „Szynice” na podstawie kopii, które wykorzystał (Archiwum Diecezjalne w Lublinie, ks. 60 A, k. 153, 208). Jednakże w innych, nie znanych wydawcy odpisach (Archiwum Parafialne w Nabrożu, ks. 1 a, 2, 3) w tym miejscu figuruje nazwa „Szypice”; o tym, że ta ostatnia jest właściwa świadczą badania kartograficzne.

Wilkowskim Stawem, położoną wśród pól Dobużka³⁶ wraz z przyległymi łąkami oraz niwą zwaną Wołkowska, przyległą do kościoła i lepszą od innych. Wolno też było plebanowi na równi z mieszkańcami Nabroża i Miętkiego korzystać z drewna (zapewne chruszczu na opał) z lasów dworskich, z pastwisk, a także z drzew na budowę. Szapnik postanowił również, by nikt nie powazył się w gajach i sadach zrywać owoców i wycinać najmniejszych nawet drzew i gałęzi bez zgody plebana, pod karą sześciu kop groszy, z których trzy miały przypaść plebanowi, a trzy fundatorowi.

Mimo dość dokładnych opisów nadanych kościołowi obszarów, ustalenie ich wielkości nie jest na podstawie aktu erekcyjnego możliwe. Można jednak dokonać tego w przybliżeniu na podstawie opisu wizytacji parafii przez biskupa Wojciecha Leszczyca Skarszewskiego z 10 października 1816 r.³⁷ oraz *Planu Gruntów Kościelnych Obrz. Łacińskiego Położonych w Gminie i Wsi Nabrożu* sporządzonego w 1819 r. przez Józefa Pankiewicza na zlecenie ks. Stanisława Pogonowskiego³⁸.

Na placu, wspomnianym w akcie erekcyjnym, na którym stał kościół i zabudowania plebańskie — w XIX w., prócz tychże zabudowań, znajdowały się jeszcze ogrody. Opis wizytacji wymienia ogród fruktowy za domem plebańskim (sad), położony za nim ogród warzywny, trzy ogrody za szpitalem, mały ogródek warzywny „za Folwarkiem Plebańskim czyli Kuchnią”, mały ogród za wikarią i dwa ogrody na warzywa i kapustę za chałupkami koło wikarii. Ponadto za drogą prowadzącą do wsi istniał także „mały Fruktowy Ogród mający kilka grządek, w którym to ogrodzie niegdyś Xieża Altarzyści mieszkali”. Jest to, jak się wydaje, ogród określony na planie z 1819 r. jako „ogród za figurą”.

Dolina zwana Szyn³⁹ to niewątpliwie dolina położona na wschód od kościoła, w której w 1816 r. istniały dwie sadzawki plebańskie, jedna za drugą, przedzielone groblą. Jednakże plan z 1819 r. ukazuje tylko jedną sadzawkę; druga prawdopodobnie została w przeciągu tych trzech lat osuszona i zamieniona na łąkę.

Pole zwane Ostrów Wołkowski to niewątpliwie dziewiętnastowieczne Zagumienki — obszar położony na północny zachód od wspomnianej doliny Szyn. Położenia karczmy niestety nie udało się zlokalizować.

³⁶ Nie jest jasne, czy cały Dobużek był własnością Szapnika i do jakiej parafii należała wówczas ta wieś. W roku 1531 Dobużek wchodził w skład parafii Tyszowce (ZD t. XVIII cz. I s. 241).

³⁷ Archiwum Parafialne w Nabrożu, ks. 3.

³⁸ Tamże, ks. 5.

³⁹ Większość wspomnianych w tekście nazw topograficznych, zarówno z XV, jak i z XIX w. zaginęła. Za identyfikację kilku z nich składam serdeczne podziękowanie p. Edwardowi Gitnerowi z Nabroża.

Niwa Kurozwłoki to obszar zwany dziś Plebańszczyzną; pierwotna nazwa była jeszcze znana na początku XIX w. Początkowo były to pola uprawne, lecz „dawniejsi proboszczowie zapuścili rzeczone pole na las”⁴⁰. Kiedy ta zmiana charakteru Kurozwłoków nastąpiła, trudno powiedzieć. Być może, że była ona związana z zamianą pańszczyzny na czynsz i wynikającej z tego trudności znalezienia siły najemnej do uprawy roli. Nie jest też wykluczone, że zalesienie Kurozwłoków spowodowane zostało wyludnieniem po najazdach kozackich, szwedzkich i Rakoczego, które sprawiły, że znaczne obszary kraju leżały odłogiem.

Położona w Dobużku sadzawka Wilkowski (Wołkowski) Staw już nie istniała w XIX w. Miejsce jej zajęły pole i łąka, które w XIX w. były nadal własnością plebana. Niwa Wołkowska wreszcie, to pole położone na wschód od kościoła, zwane w XIX w. Dygan. Wspomniane w opisie wizytacji cztery łąki plebańskie były częściami Ostrowa Wołkowskiego, Wołkowskiej Niwy, Kurozwłoków i Wołkowskiego Stawu.

W nazwach obszarów nadanych plebanowi zwraca uwagę trzykrotne występowanie przymiotnika „wołkowski”. Być może, że nazwy te zostały utworzone od imienia Wołk (Wilk), które zapewne nosił jeden z dawniejszych właścicieli czy dzierżawców Nabroża.

Jak wynika z opisu wizytacji, staw Zminiec (zwany w kopiach dokumentu erekcyjnego przechowywanych w Nabrożu „Zminice”) zdaje się leżał na obszarze Miętkiego. Sprawa ta nie jest jasna. Akt erekcyjny bowiem stwierdza, że pleban miał otrzymywać dziesiętą miarę z młyna przy stawie Zminiec, natomiast w opisie wizytacji czytamy, że „z mocy Erekcyi” kościół miał wolne mlewo w młynie w Miętkiem, z czego można by wnosić, że w grę wchodziły dwa młyny. W każdym razie „używanie tego prawa od najdawniejszego czasu zaprzeczone było y do tego ten Staw czyli Sadzawka już nieexystuje”. Godnym podkreślenia jest fakt, że jeszcze w XIX w. pleban nabroski korzystał „bez żadney sprzeczki” z nadanego mu w 1411 r. prawa wolnego wřębu w majątku Miętkie.

Jeśli chodzi o nadane grunty, to można stwierdzić, że aż do początku XIX w. kościół nabroski nie poniósł w nich żadnego widocznego uszczerbku. Plan z 1819 r. pozwala więc na ogólne zorientowanie się co do wielkości powierzchni obszaru nadanego przez Szapnika. Według tego planu ogrody zajmowały wówczas 7 morgów 200 prętów, pola 62 morgi 128 prętów, łąki 17 morgów 278 prętów, lasy (w tym lasek Berestki na stokach doliny Szyn) 120 morgów 71,37 prętów, nieużytki (do których zaliczono cmentarz z kościołem, sadzawkę, cmentarz grzebalny i dziedziniec z za-

⁴⁰ Archiwum Parafialne w Nabrożu, ks. 2, pismo ks. S. Pogonowskiego z 22 maja 1843 r.

budowaniami) 4 morgi 166 prętów, razem 212 morgów 243,37 prętów (119,11 ha). Odliczając powierzchnię cmentarza grzebalnego (1 morg 168 prętów = 0,87 ha), który powstał prawdopodobnie na przełomie XVIII i XIX w. i zapewne nie wchodził w skład nadania z 1411 r., gdyż obszar jego nie przylegał do innych gruntów kościelnych, pierwotne nadanie obejmowało 211 morgów 75,37 prętów (118,24 ha).

Jest to obszar bardzo znaczny. Nie dysponujemy niestety danymi o powierzchni innych nadań prywatnych na rzecz kościoła w ziemi bełskiej w tym okresie. Mniejsze było, jak się wydaje, uposażenie kościoła w Rzeplinie z 1403 r. (mimo, iż w jego skład wchodził gaj na założenie barci), nadane wspólnie przez pięciu fundatorów, którzy zastrzegli sobie prawo kolatorskie, a jeden z nich — Benedykt z Przewodowa — także wieczyście cztery razy do roku w Suche Dni msze żałobne za siebie i swoją żonę⁴¹. Jeszcze skromniejsze było uposażenie kościoła w Małoniżu, który nie otrzymał żadnych niw (area), lecz tylko pola (campa)⁴². Z pięciu fundatorów kościoła w Gródku w 1409 r. tylko jeden z nich nadał niwę (dworzysko), a pozostali ograniczyli się do dziesięcin, prawa wypasu i zakładania barci, czy kawałków gruntu pod sadzawki. Jeden z nich — Stefan z Wierszycy — nadał ponadto kawałek pola, na którym można było wysiać cztery beczki zboża⁴³. Dla porównania należy wspomnieć, że według dokumentu z 1411 r. tylko na polu Ostrów Wołkowski można było wysiać 26 beczek. Podkreślić wreszcie trzeba, że Szapnik za swoją darowiznę nie domagał się żadnego zadośćuczynienia, nawet w postaci anniwersarza. Nie zastrzegł też dla siebie praw kolatorskich. Co do tych ostatnich jednak, wydaje się, iż uważano, że przysługują one eo ipso fundatorowi, gdyż sukcesorowie Szapnika prawa te posiadali. Trzeba więc uznać, że kościół nabroski był wyjątkowo bogato uposażony. Oczywiście przyszłemu jego plebanowi pozostawiono troskę o zagospodarowanie całego nadanego obszaru.

W chwili wystawienia aktu erekcyjnego dnia 15 listopada 1411 r. w Nabrożu z budynków kościelnych istniał tylko kościół, poświęcony tego samego dnia przez wspomnianego wyżej biskupa włodzimierskiego Grzegorza. Kościół ten, pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny, świętych: Jana Apostoła, Katarzyny, Doroty, Małgorzaty i Barbary oraz Wszystkich Świętych, wybudowany był z drzewa, zapewne pochodzącego z lasów Szapnika; kościół murowany powstał w Nabrożu dopiero w drugiej połowie XVII w. Plebanie i budynki gospodarcze wzniesiono zapewne wkrótce po poświęceniu kościoła. Można sądzić, że wybudowano je jeszcze przed

⁴¹ ZDM cz. V nr 1164.

⁴² ZDM cz. V nr 1187.

⁴³ ZDM cz. V nr 1223.

wzniesieniem dzwonnicy, której budowę ukończono w 1415 r. Dzwonnica, usytuowana przed kościołem, zbudowana była z drewna dębowego, z dębowymi schodami i obita tarcicami⁴⁴.

Pierwszy kościół nabroski był na pewno bardzo niewielki, gdyż parafia mimo swej rozległości liczyła bardzo niewielu katolików. Ogół ludności był prawosławny, do Kościoła katolickiego należeli wyłącznie właściciele ziemscy i ich rodziny, może w poszczególnych wypadkach również służba, przybyła ze swymi panami z Mazowsza. W sumie więc w parafii nie mogło być więcej niż kilkadziesiątu wiernych. O przewadze elementu prawosławnego na obszarze diecezji chełmskiej w owych czasach świadczy wypowiedź bpa Jan Biskupca, który nazywa ją „terra schismaticorum”⁴⁵.

Spisanie aktu fundacyjnego w domu Hlewki może świadczyć nie tylko o tym, że wówczas nie było jeszcze w Nabrożu plebanii, ale także o tym, że we wsi nie było ani jednego katolika. Trudno bowiem przypuścić, by biskup i jego otoczenie zatrzymali się w domu prawosławnego, gdyby mieli do dyspozycji dom katolicki. Być może natomiast, że ów Hlewka był rządcą Szapnika.

Świadkami dokumentu erekcyjnego, prócz wspomnianych już Mściśława i Dobiesława z Kmiczyna oraz Tomasza i Andrzeja z Dutrowa, byli także duchowni: Jan rektor kościoła w Grabowcu, Wit rektor kościoła w Rzeplinie, Gimisław (lub raczej Niemsław) pleban z Małoniża i Mikołaj kapelan ze Szczebreszyna. Dokument zaś spisał Gall, kanclerz bpa Grzegorza. Z wymienionych tu osób, Wit rektor z Rzeplina występuje jeszcze w dokumencie z 31 grudnia 1424 r.⁴⁶, a Niemsław był plebanem w Małoniżu już 7 stycznia 1403 r.⁴⁷ O pozostałych duchownych nic bliższego nie wiadomo.

Zapewne wkrótce po erekcji parafii nabroskiej mianowano dla niej pierwszego plebana. Niestety, nie wiemy kto nim został. Być może, że był nim Jan, który 31 grudnia 1424 r. brał udział w zjeździe duchowieństwa diecezji chełmskiej w Grabowcu. Duchowieństwo to występowało wówczas „vice et loco capituli”⁴⁸. Wystawiony tam dokument jest drugim i ostatnim źródłem z pierwszej połowy XV w. poświadczającym istnienie parafii w Nabrożu.

Wprawdzie w 1450 r. kanonikiem kapituły chełmskiej był Stanisław z Nabroża⁴⁹, to jednak, jak się wydaje, nie był on plebanem nabroskim, a jedynie pisał się z tej wsi; nie jest więc wykluczone, że był on synem lub wnukiem Szapnika.

Następna wiadomość dotycząca parafii nabroskiej pochodzi do-

⁴⁴ Archiwum Konsystorza Lubelskiego, ks. 153, k. 146.

⁴⁵ Por. L. Bienkowski, dz. cyt., s. 196—198.

⁴⁶ ZDM cz. V nr 1351.

⁴⁷ ZDM cz. V nr 1164.

⁴⁸ ZDM cz. V nr 1351.

⁴⁹ ZDM cz. III nr 857.

piero z 1466 r. W tym roku bowiem, Stanisław pleban z Nabroża znajdował się na roczkach w Bełzie⁵⁰.

Dnia 19 grudnia 1470 r. bp chełmski Paweł podczas pobytu w Nabrożu zatwierdził na prośbę plebana Macieja dokument Szapnika z 1411 r. Zatwierdzenie to nastąpiło w obecności „nobilibus Szatyno, Stanislawo, Andrea advocatt. de Nabrož”⁵¹. Ze względu na użyty skrót nie można zorientować się, czy tytuł wójta odnosił się do wszystkich trzech, czy też tylko do ostatniego z nich. W każdym razie można z tego wywnioskować, że Nabroż był już wówczas lokowany na prawie niemieckim — zapewne magdeburskim. Właścicielem Nabroża był wówczas Sasin, żonaty z Aleksandrą córką Aleksandra z Husynnego. Żona wniosła mu w posagu 50 grzywien, w zamian za co Sasin zapisał jej w 1469 r. 100 grzywien na połowie wsi Miętkie i Nabroż, połowie dworu w Nabrożu i wszystkich ruchomościach⁵². Niestety nie wiadomo, czy ów Sasin był potomkiem Szapnika i czy doszedł do posiadania Nabroża drogą kupna czy sukcesji. Zapewne mieszkał on w Nabrożu.

Sprawa późniejszych właścicieli Nabroża jest mocno zagmatwana; zmieniali się zresztą oni bardzo często. W r. 1476 właścicielką Nabroża była Zofia, a jej brat Jan posiadał wówczas Miętkie⁵³ — być może, że byli oni dziećmi Sasina. W r. 1484 Nabroż należał do wojskiego buskiego Mikołaja Zochowskiego⁵⁴. W trzy lata później Zochowski wraz z żoną Małgorzatą zamienili z Jadwigą Snopkowską Nabroż na wójtostwo horodelskie i wieś Kopyłów. Jak podkreśla akt zamiany dóbr, na Snopkowską przeszło też wówczas prawo patronatu kościoła nabroskiego⁵⁵.

Jeszcze tego samego dnia Jadwiga Snopkowska sprzedała za 100 grzywien swemu zięciowi Stanisławowi Łaszczowi z Tuczap połowę Nabroża, połowę gaju w Miętkiem i wolnym wrębem tamże oraz połowę sadzawki i połowę swego prawa patronatu⁵⁶, w 1489 r. zaś darowała swej córce Katarzynie, żonie wspomnianego Stanisława Łaszcz z Tuczap połowę Nabroża i zapisała na niej 200 grzywien⁵⁷. Trudno powiedzieć, czy Katarzyna utrzymała się przy owej połowie Nabroża. W zapiskach sądowych z 19 sierpnia 1493 r. występuje ona jako wdowa po Stanisławie Łaszczu z Nabroża, jednak bez tytułu dziedziczki; tytuł ten nadano natomiast wówczas jej siostrze Annie, żonie Pawła z Czeremna⁵⁸. W każdym razie

⁵⁰ AGZ t. XIX s. 447.

⁵¹ Archiwum Parafialne w Nabrożu, ks. 1, 2, 3.

⁵² AGZ t. XIX s. 335.

⁵³ AGZ t. XIX s. 352.

⁵⁴ AGZ t. XIX s. 362.

⁵⁵ AGZ t. XIX s. 367.

⁵⁶ AGZ t. XIX s. 367.

⁵⁷ AGZ t. XIX s. 374.

⁵⁸ AGZ t. XIX s. 413—414.

później przez okres kilkuset lat, Nabroż znajdował się w posiadaniu rodziny Łaszczów. Kto z tych często zmieniających się właścicieli Nabroża posiadał prawo patronatu, niepodobna stwierdzić.

Trudno też identyfikować występującego w 1470 r. plebana Macieja z pojawiającym się w l. 1482—1494 plebanem o tym samym imieniu; najprawdopodobniej jednak jest to jedna i ta sama osoba. W r. 1482 dwaj Makosiejowie, starszy z Posadowa i młodszy z Wiszniowa oraz Jan Turpin z Nowego Siola, siostrzeńcy i sukcesorowie zmarłego Mikołaja Mnicha, fundatora szpitala św. Ducha w Lubaczowie (uposażonego wsią Załuże), stwierdzili, że oddali ów szpital jako prebendę plebanowi nabroskiemu Maciejowi z Hrubieszowa i że woźny Ebernard ze Steniatyna dokonał już intromisji Macieja do wspomnianej wsi⁵⁹. W roku 1493 Maciej, pozostając nadal plebanem nabroskim, był też oficjałem bełskim; występuje on również jako „procurator et nuncius specialis” Henryka z Kamieńca starosty bełskiego⁶⁰. W roku następnym, 13 stycznia, Jan Makosiej z Posadowa oświadcza, że winien jest plebanowi Maciejowi 30 grzywien, które zobowiązuje się spłacić do Zielonych Świątek⁶¹.

Zapewne już w ostatniej ćwierci XV w. kościół nabroski zyskał nowy ołtarz (najprawdopodobniej boczny), którego fundatorem był podkomorzy bełski Niemierza z Szypic. Niemierza, przy podziale swego majątku, dokonany 21 kwietnia 1494 r. przeznaczył Szypice wraz z prawem patronatu nad tym ołtarzem swoim dwóm synom, Marcinowi Łosiowi i Andrzejowi⁶².

Na tej wzmiance kończą się znane dotychczas wiadomości źródłowe dotyczące się parafii nabroskiej w XV w. Nie jest jednak wykluczone, że gruntowne poszukiwania archiwalne mogą przynieść jeszcze jakieś nowe szczegóły.

ALEKSANDER SWIEŻAWSKI

Die Errichtung der Pfarrei in Nabrož und ihre Geschichte im 15. Jh.

(Zusammenfassung)

Im Mittelalter gehörte Nabrož kirchlich der Chelmer Diözese und politisch dem Land von Beiz an. Das Land von Beiz war bis 1377 ein Fürstentum, regiert von dem litauischen Fürsten Georg, Sohn des Narymunt. Im Jahre 1377 hat der damalige König von Polen und

⁵⁹ AGZ t. XIX s. 356.

⁶⁰ AGZ t. XIX s. 414.

⁶¹ AGZ t. XIX s. 416.

⁶² AGZ t. XIX s. 419.

Ungarn, Ludwig der Grosse, dieses Land dem Rotrussland einverleibt. 1387 kam dieses Gebiet samt dem ganzen Rotrussland dank der seligen Hedwig Königin von Polen und Ludwigs Tochter, an Polen, doch schon ein Jahr danach wurde das Land von Belz dem masowischen Fürsten Siemowit dem IV. als Lehen verliehen.

Im 14. Jh. gehörte die gesamte Bevölkerung dieser Gegend der orthodoxen Kirche an. Die erste katholische Kirche wurde dort um das Jahr 1367 errichtet. Die Verleihung des Landes dem masowischen Fürsten und der Zuzug masowischer Ansiedler hatten Gründungen mehrerer katholischen Kirchen zur Folge.

Die am 15. November 1411 gestiftete Pfarrkirche in Nabroź entstand als eine der ersten auf diesem Gebiet. Sie wurde von Jan Szapnik (der in der Schlacht bei Grunwald gekämpft hatte) und seiner Frau Agnieszka gestiftet. Die ursprünglich aus Holz gebaute Kirche erhielt als Patrone die Heilige Jungfrau Maria, die Heiligen: Johannes den Apostel, Katharina, Dorothea, Margareta und Barbara sowie die Allerheiligen.

Die Stifter haben die Kirche sehr reichlich, vor allem mit dem Boden, beschenkt. In der Stiftungsurkunde wurde zwar die Grösse des Grundbesitzes nicht genannt, es wurden jedoch die Namen der einzelnen Teile erwähnt. Diese Namen kommen auch in dem Plan der Kirchengrundstücke aus dem Jahre 1819 vor, den der Verfasser in dem Pfarrarchiv in Nabroź gefunden hatte.

Der Verfasser konnte aufgrund dieser Angaben feststellen, dass der Pfarrgemeinde übertragene Grundbesitz 118, 24 ha umfasste. Dieses Gebiet war im Vergleich zu den anderen, aus jener Zeit stammenden Verleihungen besonders gross; dies lässt sich aufgrund der Menge des Saatgutes nachweisen. So hat damals die Pfarrei in Nabroź u. a. ein Feld bekommen, das mit 26 Fässern Saat bestellt werden konnte, während z. B. die 1409 gegründete Pfarrei in Gródek über, ein Feld verfügte, für das lediglich 4 Fässer Saat ausreichten.

Über die innere Organisation der Pfarrei wissen wir wenig. Wir wissen nicht einmal, welches Gebiet sie im 15. Jh. umfasste. Auch sind die Namen aller Pfarrer nicht bekannt. Es konnte nur ermittelt werden, dass das Pfarrersamt in Nabroź im Jahre 1424 von einem gewissen Jan, im Jahre 1466 von einem Stanislaw und in den Jahre 1470—1494 von einem Maciej bekleidet wurde.